

másik szinonimájában is szerepel: *mal du pays*) definiálja azt, aminek oka nyilvánvaló? Talán az emberi létet és életet kísérő rejtélyekre utal és azt sugallja, hogy végeredményképpen nincs menekvés az idő romboló hatalma elől, a nosztalgia pedig nem más, mint a visszafordíthatatlanra adott tehetetlen és szomorú válasz.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a nosztalgia régi és hagyományos témája, az ideális és idilli múlt ünneplése, a modern ipari civilizáció és az embert a természet rendjétől elválasztó tudomány elítélése némely olvasóban első látásra azt a benyomást keltheti, hogy Char költészete konzervatív utópia. Ez azonban egyáltalán nem így van, Char baloldali humanista volt, és az emberről való víziójához való hűség miatt ítélte el a mélységesen embertelen és elidegenedett jelent. Igaz, ebben a tekintetben elég pesszimista, Baudelaire-hez hasonlóan elutasítja az emberek sorsán javító fejlődés gondolatát. A költészetnek és a művészetnek rendkívül fontos szerepet szán ebben az elidegenedett világban, a költészet a szépség és az igazság szinte egyedüli hordozója. Char egy gyönyörű verset szentelt Rimbaud alakjának és költészetének, de a vers ars poeticaként is felfogható, nagyon erős az azonosulás az *Egy évad a pokolban* szerzőjével. A vers címe: *Jól tetted, hogy elutaztál, Arthur Rimbaud (Tu as bien fait de partir Arthur Rimbaud!)* s ez a mondat a prózavers mindhárom bekezdésének elején megismétlődik. A vers fő témája a lázadás, és Rimbaud elutazása: a romlott és mesterséges európai kultúrával a költő élesen szembeállítja a sokkal autentikusabb, egyszerűbb és tisztább afrikai kultúrát. Rimbaud elutazása lázadás nemcsak a család, hanem a párizsi költők ostobasága, rosszindulata és közönszerűsége ellen is. A vers első bekezdése Rimbaud életének fölelevenítése, a második és utolsó bekezdés viszont már költészetéről szól, de Char költészetének erejére, dinamizmusára, optimizmusára, hatására is érvényes, és a költészet hatalmának dicsőítése:

„Az az abszurd fölszárnyalása a testnek és a léleknek, az az ágyúgolyó, amely eléri célját, miközben fölrobbantja, igen ez egy férfi élete! A gyerekkorból kilépve, nem fojtogathatjuk a végtelenségig felebarátunkat. Ha a tűzhányók keveset változtatják is helyüket, a lávájuk bejárja a világ nagy meredélyét, és eleven erőket ad át neki, amik a sebeiben sisteregnek.

Jól tetted, hogy elutaztál, Arthur Rimbaud! Vagyunk néhányan, akik bizonyítékok nélkül is elhiszük, hogy lehetséges veled a boldogság.”¹⁹

¹⁹René Char: „Jól tetted, hogy elutaztál, Arthur Rimbaud!”, Uo. 88. Parancs János fordítása.

Márai Sándor, Gustaw Herling-Grudziński (és mások)

1998-ban, Gustaw Herling-Grudzińskitől hallottam először Márai Sándorról. Nápolyban beszélt róla, amikor a második beszélgetéskötetünk anyagát vettük föl. Akkor jelent meg Olaszországban Márai *A gyertyák csonkig égnek* című regénye, és hamar bestseller lett. Herling-Grudziński el volt ragadtatva, és nagyon sajnálta, hogy nem ismerhette meg személyesen a szerzőt, pedig csak negyvenötven kilométerre van Nápolytól Salerno, ahol tizenkét évet töltött Márai. Nem sokkal ezután kezdtek megjelenni lengyelül Márai művei: először *A gyertyák csonkig égnek*, aztán az *Egy polgár vallomásai* és a *Füveskönyv*. Megismerhették a lengyel olvasók a XX. század egyik legnagyobb magyar, s egyúttal közép-európai íróját. 2004-ben jelent meg egy válogatás a Czytelnik kiadónál egyik legfontosabb művéből, a *Napló*ból Teresa Worowska kitűnő fordításában és remek kommentárjával.

Márai *Napló*ját sokféleképpen lehet olvasni (mint naplót, memoárt, jegyzeteket, önéletrajzi elbeszéléseket), ezek mindegyikének van létjogosultsága, de mindez együtt sem tekinthető teljesnek. Csak annyi biztos, hogy egy kitűnő író, egy rendkívüli ember műve. Kevés ilyen gondolkodó és szemtanú volt a XX. században.

*

Márai *Napló*ját olvasva nehezen állja meg az ember, hogy ne hasonlítsa össze lengyel emigráns írók naplóival és visszaemlékezéseivel. Nemcsak az életrajzokban, a tapasztalatokban és az 1939 utáni európai kultúráról felállított diagnózisokban lehetnek hasonlóságok, hanem a feljegyzéseikből kibontakozó közös szellemi egészben is. Ezen belül Márai *Napló*ja az egyik legkiemelkedőbb művészeti és szellemi teljesítmény.

Bár Márai műveit leginkább Herling-Grudziński életművével érdemes egybevetni, az 1919-es születésű lengyel író nem az ő korosztályához tartozik. A lengyel emigráns irodalomból korban közelebb állt hozzá Aleksander Wat (1900–1967), Józef Mackiewicz (1902–1985) és Witold Gombrowicz (1904–1969) – sőt Czesław Miłosz (1911–2004) vagy Andrzej Bobkowski (1913–1961). Ami összeköti ezeket az írókat, azt Wat fogalmazta meg a legpontosabban „szóbeli emlékiratai” címében: *Az én évszázadom*.¹ Akár Márai *Napló*ja is kaphatta volna ezt a címet. Itt nem a naplóról mint műfajról van szó, hanem a modern korról folytatott elmélkedésre épülő diszkurzusról, melynek hőse az író és „az ő évszázada”. A hatalmas civilizációs és társadalmi átalakulások kora, amely tele volt a legszörnyűbb gáztettekkel, őrvjögő ideológiákkal; a kor, amelyben – mint minden

¹Magyarul is olvasható részlet a műből a *Nagyvilág* 1992, 6. számában.

említett író hangsúlyozta – a tömegek váltak alannyá, degradálták az egyént. 1943-ban, az első feljegyzések egyikében ír Márai „a tömeggé dagadt emberről”, a minden emberi mértéken túllépő XX. századi civilizáció gigantomániájától való félelemről. Mi „az én évszázadom”? – ez a kérdésfelvetés végigvonul azoknak az íróknak a naplóiban, akik a kelet-európai történelmi tapasztalatokon edződött közös szellemi formációhoz tartoztak. Márai volt köztük a legidősebb. Mindegyikük élete nagyjából két egyenlő részre hasadt: az első fele a második világháborúval zárult le, aztán következett az emigráció. Mindannyian, Márai, Herling-Grudziński, Bobkowski, Wat, Mackiewicz és Miłosz is közelről megismerhette a XX. század két totalitarizmusát: a nácizmust és a kommunizmust. Tanúi voltak két megszállásnak, a németnek és a szovjetnek – az utóbbi Nyugaton ismeretlen volt. Ennek konzekvenciái gyakran kerülnek szóba, amikor a társadalmak és egyének viselkedésén elmélkednek.

Akkor hát miért írt Márai naplót, és miért jelentette meg már életében? Teresa Worowska magyarázata szerint kétségkívül személyes okokból. De akkor is felmerülnek ugyanezek a kérdések, ha lengyel emigránsok naplóján és visszaemlékezéseiben elmélkedünk. Tehát másképp is feltehetjük a kérdést: miért jelentettek meg életükben naplókat a kelet-európai emigráns írók, és miért nem tették ugyanezt azok az írók, akik nem hagyták el országukat? Azért, mert a naplóírás lehetőséget adott a kelet-európai emigráns íróknak a nem fikciós, semmitől sem feszélyezett egyes szám első személyű közléshez. Mert az író a naplóban nem bújik saját készítésű irodalmi konstrukciója mögé, hanem személyként, konkrét, élő emberként fordul az olvasóhoz. Irodalmi értelemben véve a naplóját közreadó író elveti az objektív irodalom konvencióját, melynek ideálja – Flaubert kora óta – „a szerző kivonulása” volt.² Márai *Naplójában* a saját nevében beszél – nem úgy, mint például *A gyertyák csonkig égnek* című regényében, melynek elbeszélője névtelen. Herling-Grudziński és Gombrowicz még az irodalmi művekben is kerüli az anoním narrációt, ezeket mindig egyes szám első személyben írják, az elbeszélő pedig sok mindenben hasonlít a szerzőre – bizonyos életrajzi elemek mellett például a nevük is közös lehet.

A Márai, Herling-Grudziński vagy Gombrowicz poétikájában található különbségektől függetlenül a napló mindannyiuk számára lehetővé tette, hogy a saját nevükben folytassanak vitát a világgal, a nemzetükkel, az irodalommal, a művészetrel, a politikával, az egész XX. századi kultúrával. Mert az emigráns írók a művészi közlés kivételes műfajának tekintették a naplót, ahol nem kellett irodalmi fikcióval helyettesíteni a valóságról mondott igazságokat. De ez csak az

² A modern próza angolszász szakirodalma szerint, amely Henry James esszéjével kezdődött, aztán elméleti szinten főként P. Lubbock (*The Craft of Fiction*, 1921) és W. Booth (*The Rhetoric of Fiction*, 1961) könyveiben fejlődött tovább, a modern regény legfőbb jellemzője a mindentudó elbeszélő kiiktatása. Tehát e koncepció szerint a realista regénymodell lerombolása úgy történt, hogy az olvasó előtt láthatatlanul maradó instancia lett az elbeszélő alakjából. Ez a koncepció – amely tökéletesen megalapozott, ha az angol nyelvű regényirodalomra vonatkoztatjuk – nem használható, ha a lengyel próza fejlődését akarjuk leírni, amelyre igen jellemző volt az úgynevezett szerzői narráció. Ennek egyik változata a naplóírás.

emigránsok privilégiuma volt, mert a kommunista országokban élő írók – cenzurális okokból – nem publikálhattak semmiféle igazságot semmiről. Ezért a napló (hasonlóan az esszéhez) az emigráns irodalom legjellemzőbb és legeredetibb műfaja lett. Márai *Naplója* – akárcsak Herling-Grudzińskié vagy Gombrowiczé – hihetetlenül keserű számvetés az író hazájával.

Herling-Grudziński egyetlen városban, Nápolyban, és egyetlen országban, Itáliában írta a naplóját. Gombrowicz Argentínában írta *Naplóját* (1953–1963), csak az utolsó három év feljegyzései készültek Németországban és Franciaországban. Márai *Naplója* viszont a szerzővel együtt járja a világot, gyakran úti-naplóvá válik. Természetesen Herling-Grudziński és Gombrowicz is utazik, de esetükben inkább kisebb kirándulásokról beszélhetünk, mint távoli utazásokról. Ez a naplóban előforduló témák tárgyalására is hatással van. Márai *Naplóját* a világ állandóan változó forgószinpadához, *theatrum mundi*hoz hasonlíthatjuk. Márai teljesen tudatosan választja a megfigyelő szerepét, aki különböző kontinenseken mutatja be a XX. század kuriózumait és örületeit.

A naplóíró Márai tudja, hogy olyan történelmi események részese, amelyek a társadalomról és az egyénről felhalmozott korábbi tudásanyag alapján értelmezhetetlenek. Ezért nagy jelentőséget tulajdonít a *Naplójában* a valóság megfigyelésének. Mintha a civilizációt kutató szociológus, történész és etnográfus tömény feljegyzéseivel lennének tele a kötetek. Márait minden izgatja, amit megfigyel – bárhol is jár, az a kérdés foglalkoztatja, hová vezetnek a XX. századi civilizáció folyamatai. *Naplójának* egyik nagy témája az, hogyan változnak a nemzetek, társadalmak, csoportok és egyének a XX. századi civilizáció hatására. Mint megfigyelő, gyakran csodálkozik és töpreng, *Naplója* modalitásában így a kérdések uralkodnak, amelyekre gyakran nincs válasz.

Márai és Herling-Grudziński naplójának sok közös vonása van: hasonló a világ leírása, a jelenségek és az események fölötti reflexió, amely elrejtja a naplóíró magánéletét. Márai *Naplója* nagyrészt önálló reflexiók gyűjteménye – némelyik feljegyzés csak két-három mondatból áll. Herling-Grudziński naplója napról napra készül szellemi krónika – a szerző így akart képet adni az Olaszországból és Franciaországból figyelemmel kísért korról. Gombrowicz *Naplója* viszont minieszékből és vitairatokból létrehozott kerek egész, melynek centrumában mindenek fölött uralkodik a szerző „énje”. A lehető legjobban leegyszerűsítve: Gombrowicz *Naplója* kezdettől fogva a szerző manifesztuma. Témája, melyet Gombrowicz különféle alkalmakat megragadva fejt ki, a kulturális szerepek és intézmények hálójába került egyén. Herling-Grudziński naplójának témája a Jalta utáni Európa egy szovjet koncentrációs tábor volt foglya szemével. Márai *Naplójának* tágabb a perspektívája, Amerikára is kiterjed.

Herling-Grudziński és Gombrowicz *Naplójában* sok az önkomentár, gyakran értelmezik saját műveiket, emellett önálló műveket is beillesztettek a feljegyzések közé. Lengyelül megjelent kötetekben Márai nem kommentálta a saját életművét. Sokat írt mások könyveiről és az irodalomról általában, de nem tette meg magát mint író a *Napló* hőségének. Ezért teljesen más, mint Gombrowicz,

aki programszerűen építette föl a művész-író naplóját. Herling-Grudziński naplója e két változat között helyezkedik el. Ő Máraihoz hasonlóan mindenekelőtt megfigyelőként szerepel, de élete vége felé magát és életművét is a naplója hőségévé avatta.

De ezeket a naplókat – függetlenül a különbségektől – összeköti az a közös meggyőződés, hogy e szerzők számára a napló irodalmi mű. Herling-Grudziński és Gombrowicz sok helyet szentel ennek a kérdésnek naplójában. Márai viszont egy szót sem ír erről. De magában a *Napló* szerkezetében felismerhető ugyanez a művészi koncepció. Hisz Márai *Naplója* nem feljegyzések halmaza, hanem műalkotás. E jegyzetek legfőbb jellemzője a sűrítés és a megfigyelés általánosítása. A konkrét egyedi esetből – lehet ez beszélgetés, olvasmány vagy megfigyelés – az egyes tényeket egyetemessé tágító kerek egész jön létre. A *Napló*ban olvasható feljegyzések rövid példázatokká válnak, metaforikusan ábrázolják azt, ami a társadalommal és az egyénnel történt a XX. században. Márai *Naplójában* a rövidítés mestere – a narráció gyakran torkollik meglepő hasonlatba, aforizmába vagy irodalmi poénba.

*

Márai és Herling-Grudziński sorsa, érdeklődési köre több ponton találkozott, bár erről egyikük sem tudott. Mindketten hosszú évekig éltek Itáliában, sokat írtak az országról, dolgoztak a Szabad Európa Rádióknak, és az emigráció legkiemelkedőbb alakjai közé tartoztak. Ugyanazokról az írókról írtak (Kafkáról, Stendhalról, Dosztojevszkijról, Tolsztojról, Conradról), sőt ugyanazokat a műveket kommentálták – gyakran nagyon hasonlóan. Márai és Herling-Grudziński nagy figyelemmel kísérte a kommunizmussal megbékélt vagy a rendszerért rajongó, a kelet-európai totalitarizmust elfogadó nyugat-európai politikusok és értelmiségiek magatartását. Akármerre jártak, akármit is tettek, hasonló remények élttek és hasonló csalódások keserítették el őket. E hasonlóságok listája olyan hosszú, hogy érdemes lenne egyszer könyvet írni erről *Márai és Herling-Grudziński* címmel.

Márai és Herling-Grudziński naplóját összeköti a valóság hasonló leírása, a világ érzéki megfigyelése, amitől elválaszthatatlan a naplóíró magánéletét rejtő jelenségek és események fölötti reflexió. Márai *Naplójának* nagy része időben pontosan nem elhelyezhető gondolatok gyűjteménye. Az év bármelyik időszakában készülhetnek ezek a feljegyzések, ezért inkább emlékeztetnek tömény reflexiókra, mint naplójegyzetekre.

Bár Márai hosszú éveket töltött Amerikában, naplójának fő vonulata – ha egyáltalán beszélhetünk itt témáról – elmélkedés Kelet-Európa történelméről, vagyis: a forradalmakról, háborúkról, a terrorról, a mértéktelenségről, a szenvedésről, a szellemi szabadság felszámolásáról, az egyén megvetéséről, a legalapvetőbb értékek sárba tiprásáról. Márai azt írta magáról, hogy egy korforduló írója. S bár Herling-Grudzińskihez hasonlóan neki is a második világháború volt a legfontosabb tapasztalata, annak minden következményével együtt, a két író nézőpontja egész más volt.

Márai már felnőtt emberként élte át azt a pillanatot, amikor kitört a világháború. Ő harminckilenc, Herling-Grudziński húszéves volt 1939-ben. Márai ab-

ból a perspektívából írja le *Naplójában* az 1939 utáni Európát, hogy történelmi egysége szétesik, vagyis elpusztul a latin kultúra és hagyomány. Ezek „egy polgár vallomásai” voltak, aki látta, hogyan rombolja le a liberális Európát a totalitarizmus és a nacionalizmus. Egész más Herling-Grudziński Európája, már csak azért is, mert az író nem volt nagypolgár, távol állt tőle az európai kultúra Thomas Mann-i változata. De van ennél fontosabb ok is – az ifjú Herling-Grudziński tragikus tapasztalata a szovjet láger volt, a „más világ”, ahol majd két évet töltött. Márait megrémítette a liberális Európa degenerálódása, amelyre még az 1939 előtti időkből emlékezett. Herling-Grudziński viszont egyenesen Európába menekült a Szovjetunió poklából. Akármilyen is volt, a Gulag szigetvilághoz képest Európát mégiscsak élhető világnak látta. De Márai is szerzett tapasztalatokat a „más világról” – ez volt a budapesti gettó. De azonos filozófiai konzekvenciákat vont le a „más világról” őrzött különböző tapasztalatokból a két író. Legfőképpen arra a problémára koncentráltak: milyen az emberi természet, ki az ember mint a XX. századi bűntettek elkövetője és áldozata? És hasonló következtetésekre jutottak. Nem válhat normává semmiféle bűn, mert az ember – a szörnyű tapasztalatok ellenére is – erkölcsi lény. Bár Márai szellemi alkatát vallásos székeszisként határozhatnánk meg, fogékony volt a világ és az emberi természet metafizikai dimenziói iránt. Úgy gondolta, Isten és a hit kegyelme vezethet el az ember titkának megértéséhez. Márai szerint az ember akkor ismeri meg magát, amikor magára marad Istennel. Tehát emberségének kulcsa a lelkiismeret – ezt nem lehet valami másra redukálni, nem lehet determinálni semmivel. Herling-Grudziński koncepciója pontosan ugyanilyen volt. De ezt más szempontból is érdemes megvizsgálni.

Egyidős volt Máraival Wat, aki azt írta magáról, hogy abban a pillanatban született, amikor meghalt Nietzsche. Wat majdnem ugyanabban az évben kezdte pályáját, mint Márai (1919/1918), és ő is költőként indult. De míg Márai az európai kultúra polgári jellegében látta identitása alapját, Wat mint futurista az egész kultúra és annak axiológiai alapjai ellen indított nietzscheánus háború jegyében debütált. Húsz évvel később, egy valódi háború idején, amelyet szovjet börtönökben töltött, Wat megváltoztatta a világnézetét. *Az én évszázadom* e tapasztalat eredménye, az európai kultúra romjain épülő új civilizáció ember-telen utópiájáról szóló történet, amelyből megtudhatjuk, milyen árat fizetett az emberiség a közös bolsevik-náci örjögésért.³

A számos közös pont egyike Márai és Herling-Grudziński naplójában a tájleírás. Mindkét írónál fontos szerepet játszik a színek és formák érzéki megjelenítése, rajonganak a természet szépségéért. Herling-Grudziński naplójában egyértelműen alanyi és mindig nagyon intim a természet leírása. Mozgásba jön a táj, úgy változik, ahogy a megfigyelő mozog a térben. Máraival egész más szerepet játszik a leírás. Nála nem az a fontos, mit jelent neki a táj, hanem az, hogy mi értelme van annak, amit lát és megfigyel. Tehát Márai leírásaiban a táj

³ Itt nem árt emlékeztetni arra, hogy miután Wat 1945-ben visszatért Lengyelországba, az egyik legmélyebb vallásos költővé vált, az ötvenes évek közepétől, emigrációban pedig engesztelhetetlen antikommunista volt. *A sztalini nyelv szemantikája* című oxfordi előadásával évtizedekkel megelőzte a nyugati szovjetológiai kutatásokat.

objektivizált, a megfigyelőtől független, az író semleges informátorként számolt be arról, amit lát. Más a helyzet Herling-Grudziński naplójában, a Nápoly környékéről készült leírásokon felismerhetők az elveszett lengyelországi tájak szimbolikus reminiszenciái.

Márai *Naplójában* a tájleírás inkább a társadalom, nem pedig a természet világa fölötti reflexió. Márai mindennapi feladatának tekinti azt, hogy megtalálja a történelmet a tájakban. De valójában a történelemként felfogott, a szemünk láttára születő jelenkor érdekli, aminek még nincs neve. Márai és Herling-Grudziński megújította a leírás irodalmi és reflexív funkcióját. Egész másképp járt el Gombrowicz, aki megfosztotta a leírást a megismerés funkciójától.

Márai és Herling-Grudziński megfigyelte, hogyan születik a bolsevizmusból és a nácizmusból a hazugság civilizációja. Mindketten – de nemcsak ők, hanem Wat és Mackiewicz is – nagy terjedelemben tárgyalják naplóikban és visszaemlékezéseikben a kommunizmus eltitkolt történetét. Ezek az írók elítélték, politikai és morális gengszterizmusnak tekintették azokat a módszereket, amelyekkel megragadták, majd gyakorolták a hatalmat a lengyel és magyar kommunisták. Közös válaszuk az a döntés volt, hogy emigrálnak, mert – mint Márai írta *Naplójában* – egyikük sem akart cinkos lenni. Naplóik ilyen értelemben intellektuális kísérletnek tekinthetők, megpróbálták lerombolni a nyugati médiumok kommunistabarát diszkurzusát, amelyet képtelenek voltak elfogadni ilyen történelmi tapasztalatok birtokában.

Márai gyakran elmélkedik azon, hogy társadalmilag mi értelme lehetett a XX. századi eseményeknek. Bármerre jár az író, mindenütt a civilizációt kutatja. Ez a kérdés a modern civilizáció fogyasztói aspektusára is vonatkozik. Márai rendkívül eredeti módon értelmezi ezeket a problémákat. A commercializálódás önmagában még nem jelent veszélyt. Csak akkor lesz fenyegető, amikor azt követelik az írótól, hogy alkalmazkodjon a szabályaihoz. Márai szemében az író mindig outsider, nem alkalmazkodik, ennek köszönheti szabadságát és függetlenségét. A lengyel írók viszont – Miłosz kivételével – nem bírálják ezt a jelenséget, beérik azzal, hogy az egyéni szabadságot védik a szellem kollektivizálásától. Márai Bobkowskéhoz hasonlóan pragmatizmusáért dicséri az amerikai forradalmat, a commercializáció ebben az országban az emberi szükségletek kielégítésének velejárója. Mint Márai mondja, ez ijesztő formákat ölthet, ennek ellenére a XX. században hatalmas civilizációs fejlődés kísérte. A pragmatikus amerikai forradalom dicsérete mellett Márai lerombolja *Naplójában* az olyan európai forradalmak mítoszát, mint a francia vagy a bolsevik, mert, mint kiderült, céljaik eléréséhez nélkülözhetetlenek bizonyult a vérpad, a terror, a koncentrációs tábor és a „Gulag szigetvilág”. Ez is állandó téma Herling-Grudziński feljegyzéseiben.

Van egy kivételes jelentőségű közös téma Márai és Herling-Grudziński naplójában. Dél-Olaszország, a helyi szokások, a mentalitás, a műemlékek, tájak, városok, műalkotások leírása. Tömören fogalmazva: e leírásokat olvasva az a

benyomásunk támad, hogy Herling-Grudziński és Márai egymás nyomában járt, mintha kiegészítenék egymás megfigyeléseit, ugyanazért lelkesednének, ugyanazokra a tényekre figyelnének föl. Erről komoly tanulmányt lehetne írni.

Márai *Naplójának* utolsó témája az öregség – leírja a test haldoklását és azt, hogy az ember tudata, érzelmvilága, egész szellemisége lázad e folyamat ellen. Ez Herling-Grudziński műveiben is nagy téma, de ő nem a naplójában, hanem utolsó elbeszéléseiben dolgozza fel. Márai lakonikusan beszéli el, hogyan készül a halálra, az öngyilkosságra (az író vett egy pisztolyt, tanfolyamra is járt, hogy használni tudja). Végül konstatálja, hogy itt az idő.

Márai hivatásának tekintette az irodalmat. *Naplója* valójában nem feljegyzések halmaza, hanem egy olyan író remekműve, aki mestere a megfigyelés sűrítésének és általánosításának, képes rövid példázatokban, metaforikusan ábrázolni mindazt, ami az egyénnel és társadalmakkal történt a XX. században.

Mégis jellemző, hogy e nagy modern formáció mindegyik írója – Márai, Herling-Grudziński, Gombrowicz, Wat vagy Miłosz – az irodalom ellen fordítja a kritika fegyverét. Mindegyikük azt követeli az irodalomtól, hogy tárja föl az igazságot az életről, törje meg a tabut, és lépjen túl a művészi konvenciókon. Herling-Grudziński elmondhatná Márai szavaival, hogy érdekli az irodalom, de nem érdekli az irodalmi élet. Márai pedig nyilván egyetértene Miłoszsal abban, hogy a XX. században, az avantgárd után minél művészibb az irodalom – ha ezen kizárólag mesterségbeli tökélyt értünk –, annál unalmasabb. Tehát untatják az olyan történetek, amelyeknek semmi közük az emberi tapasztalathoz. Márai kikelt a „szép szavak” irodalma ellen, amelyet Herling-Grudziński, Miłosz vagy Gombrowicz is elutasított. Talán épp ezért volt olyan fontos ezeknek az íróknak az önéletrajzi próza, különös tekintettel a naplóra. Mert az 1945 utáni kelet-európai irodalomban ez volt az egyetlen műfaj, amely nem türte sem a „szép szavak” ürességét, sem az orwelli „new-speaket”.

Márait hagyományörző írónak tartják, távol áll tőle a formai kísérletezés (bár a húszas években lelkesedett az avantgárdért). *Naplójában* rendkívüli módon örökítette meg történelmi és személyes tapasztalatait, egy írónak pedig mindig ez a legnehezebb kísérlet.

Márai és Herling-Grudziński gyertyái csonkig égtek. A XX. század éjszakájában írt műveik, naplóik egyre fényesebben ragyognak.

PÁLFALVI LAJOS fordítása